

Ружица Јовановић*Висока школа сџруковних сџудија за васџиџаче, Шабац***ЖЕНЕ У ПРОЗИ ШАБАЧКИХ РЕАЛИСТА**

Стварање специфичних културних и друштвеноисторијских услова, које је резултирало наглим економским развојем шабачког краја, синхронизовано је са доминацијом реализма у српској књижевности. Захтев да предмет књижевноуметничке опсервације постане свакодневица, у свим својим сегментима, поставио је књижевницима задатак да што верније забележе стварност свога времена. На основу стваралаштва приповедача који рођењем или одређеним периодом свога живота припадају шабачком крају. Јанко Веселиновић и Лаза К. Лазаревић, као и њихова регионална опредељеност при избору тема, удружена са чињеницом да су стварали у доба реализма представља основ за поређење културноисторијских чињеница са сликом стварности у њиховим књижевним делима.

Кључне речи: регионализам, жене, записивање, фактографско, фикционо

Жене у прози шабачких реалиста

Наивно је размишљање да су писци реализма имали лак задатак записивања живота. Записати живот само наизглед делује као невелики изазов. Гледаш око себе, опсервираш и запишеш. Да ли се то уопште може? Стварност је жива, покретљива материја. Различити људи је виде различито, а чак и појединац о једној истој животној појави или стварносној чињеници различито размишља у зависности од много тога (узраст, развој личности, духовна надградња). Најистакнутији писци српског реализма Ј. Веселиновић, Л. К. Лазаревић, успели су у томе. Безмало фотографски забележили су свакодневицу свога завичаја. Обичаје, међусобне односе различитих социјалних слојева становништва, културне прилике, нестајање сеоске задруге, до тада уобичајеног устројства живота сеоског становништва. Велику пажњу посветили су животу жене, како у граду тако и у селу, тако да пратећи приповедачки рад ова два истакнута писца који су истовремено били изразити регионалисти стичемо

сознање о животу жене у Шапцу и Мачви последњих деценија 19. века.

Мало је писаца са толико поштовања говорило о жени, било младој било старој као Лаза Лазаревић.

Дубоко усађено поштовање према схватањима и мишљењима своје средине, побожна љубав према окамењеним обичајима патријархалне српске културе, чување моралних начела једне вековне сеоско - паланачке укоренености, дечачка вера у шемељитости и ваљаности садашњих односа међу људима у породици и друштву, једна скрушена, светила оданости породичној заједници, поданичког страхопоштовања... то је била сићовно плетена, фина, невидљива мрежа од духа и васпитања којом је обавијен млади Лазаревић. (Бошков 1970: 8)

Портретима се није превише бавио, и када се бавио, нису тако преопширни, јер он најчешће пише о породици, па ваљда није сматрао да физичка лепота има везе са врлинама супруге, домаћице и мајке. У приповеци *Вештар* где говори о младићској занесености лепотом девојке, упознајемо се са његовом визуелизацијом лепе девојке.

Дакле, та девојка имала је црне очи, велике, шако да је од њих дубао неки вештар, и нека промаха му одмах ухвати и укочи целу леву страну. Коса и обрве биле су јој плаве, те је бар тим више одскакало оно урешио, као што кроз земљане окоје јасније и значајније вири жрло шоповско. Стаса је била средњеж и снажног. Нешто заносљиво, мраморасно бело, чврсто и еластично се свијало у гийке, обле линије, јуне животиње снаге и једрине. Све мирише на пролеће, издашности, пластичности. (Лазаревић 1976: 315)

Портрет толико комплексан, да се просто зажали што их нема више. Те и такве девојке, удавши се, доживљавају метаморфозу из женских бића у неку врсту светитељки, оне арматуре која се не види, али гарантује стабилност целој кући. Прошевину прати испит и прстен. *Видак се за коју годину помеша међ прве газде и једног дана јави се за моју сестру од шетке, Илинку шеча - Тодорову. Исцип и прстен био је заједно, као и обично у то доба. (Лазаревић 1976: 336)* Том приликом, Видак, као и у свим другим ситуацијама у приповеци *Он зна све*, помиње и брата Вучка, захтевајући од Илинке да обећа: *Њега, немој увредити, ни жао му учинити, а мене већ. . . како ти воља! (Лазаревић 1976: 337)* Дошавши у дом Теофиловића, Илинка се посвећује породици. Она и Видак имају сина. Лазаревић приказује промену, пролепшаност Илинке после рађања детета:

Боже мој! Каква је то промена! Од девојчице - жена у наџон! Дође ми као споменик који сам видео оног дана када је откритвен услед голе тијацие, а сад се око њега развио големи и величенствени парк. (Лазаревић 1976: 338)

Поштовање, које је Видак очекивао према млађем брату, за Илинку се просто подразумевало *Добро, Бог с' тобом. Ја како негo добро? Девер ми је!* (Лазаревић 1976: 340) Поштовање према деверу, оцу чија су деца (у овом случају Вучкова будућа деца) најближи род сопственој деци, веома је велико у српском народу. У свадбеним церемонијама, после кума најцењенији је девер: *Ђевер иде кадишћо и на ѡросидбу. Он ѡрими ѡевојку од брата.* (Караџић 1985: 369) Међуродбински односи поштују се по најустаљенијим правилима патријархата.

Девер је, у трговачком Шапцу, најчешће и ортак у пословима домаћинства и капитал је заједнички, као и радости и жалости:

А знаш ојет, када је умро мој чича, с којим је бабо оршачки радио и кога је јако волео. Моја стирина, маји, својше, ми деца - удри кукај, ѡлачи, зајевај, стјоји нас вриска. . . (Лазаревић 1976: 152)

У овој епизоди приповетке *Први ѡуш с оцем на јушрење*, Лазаревић није само портретисао хармоничне односе између природно два брата, ортака, већ се дотакао и једног обичаја, мада није, за разлику од осталих реалиста, био оптерећен описивањем обичаја и обреда. Наричање жена приликом сахране неизоставни је део српског фолклора: *објављивање смрти у кући најављује се нарицањем.* (Петровић 2004: 664) Уопште, Лазаревић је обичаје помињао више узгед, не зато што није желео да веродостојно забележи тај део стварности популације о којој пише, већ зато што му бележење није био приоритет. Када се Марица у приповеци *Први ѡуш с оцем на јушрење* моли Богу: *Одише децо молише се Богу, да нас избави од најасћи.* (Лазаревић 1976: 160). Овај детаљ писац не наводи да би верно приказао обичај молитве у хришћанској кући, већ да прикаже степен Маричине немоћи пред злом које се догађа у суседној соби, где Митар, домаћин, на коцки губи све што имају. *Ми ѡошрчасмо њој ѡод икону и сви клекосмо* (Лазаревић 1976: 160). Молитва је стални пратилац живота православне хришћанске породице. *Они се не моле Богу једнако, негo шћо које зна оно и говори* (Караџић 1985: 410). Марица, која се најчешће обраћа Богу, постаје непрепознатљива када Митар, изгубивши све, жели да изврши самоубиство. Сада се срећемо са омиљеним Лазаревићевим мотивом: преображајем у духовном смислу и променом у понашању. Марица, до тада покорна до бесмисла

претвара се у особу која контролише ситуацију, али не одустајући од поштовања према мужу и давању водеће улоге њему, хранитељу, иако тај исти господар стоји са пиштољем упереним у своје чело, суочен са безнадежном ситуацијом.

Па зар смо ми неки прости људи. Здрави смо, хвала Богу, а здрава су нам дечица. Не дам ја самих твојих руку за сав капијал пороносов, па још да је онолики! (Лазаревић 1976: 167)

Одлучност, њена необична трансформација доводи до његовог освешћења, преображаја у ситуацији која више не изгледа толико тешка као до пре само неколико тренутака. *Па шта ради она моја ниска дуката? Шта ће онај лежећи новац? Узми га у пржовину!* (Лазаревић 1976: 167). Помињање њене ниске дуката има упориште у стварности, у обичају (оновременском) доношења мираза у нови дом.

Поред девојачки' аљина једну собу лепог, за данашње ситалезије одговарајуће намештаја и поред свега тога 200 дуката јесорских у злату, од којих половина, ако то ти је довољно да се један леп шепелук од бисера и једна везена бисером шамија начини и као накит собом цура донесе. (Милић 1980: 99)

Тај женин новац помиње се и у прози Станковића, Нушића и Сремца, што указује да је обичај био широко укореван у српском народу и представљао је врсту сигурности, материјалне, за девојку која се одвајањем од родитељског дома излаже неизвесности. Поред приповедака *Први њиш с оцем на јушерење*, *Он зна све*, чије смо главне женске ликове, Марицу и Илинку, поменули, занимљив је и лик мајке у приповеци *Вешар*. Жена која је преживела многе невоље, сада заокупљена бригом за већ одраслог сина, коме је било време за женидбу.

Кад сам се вратио озго у Србију, добио сам место у министарству и живео сам с мајком од моје плаше и њене мале уштеђевине. Живели смо лепо и задовољно! Нарочито је моја мајка била задовољна што јој нисам довео из Париза каку Швабицу, па да не уме с њом ни говорити. (Лазаревић 1976: 302)

У овој реченици има сигурно аутобиографске суморне самоироније. Мајчина пажња према сину и потреба да се испуни свака његова жеља (сви су се патријархални обичаји - односи скоро искоренили, али овај је неуништив), огледа се из самозадовољне констатације главног јунака: *А и како другачије могу живети мајки и син? Он је њој добар, увек добар!* (Лазаревић 1976: 302) Али та мајчина пажња и нежност указују и на бригу за његову будућност.

Мајка жели да се син што пре ожени и саветује га: *Нека је она срећна и ваљена ђа куд ћеш већеџ богајисџва?* (Лазаревић 1976: 303) У ту њену жељу уткано је размишљање већине Лазаревићевих женских ликова: да ће Бог помоћи ако се људи слажу, што је пројекција пишчеве вечне љубави према породици као нуклеусу среће, из које ће проистећи сва остала срећа човекова.

Сегменти Лазаревићевих приповедака посвећени женама у градској средини, нераздвојно се поклапају са његовом животном филозофијом, од које је веома ретко одступао, а у приповедању о шабачким женама никада. *Са класичним ѓрађанским васпјишањем ђо којем у живојџу ваља гледати своја ђосла, имајџи ђоверења у своју личносџи и своју ђородицу.* (Бошков 1956: 12)

У проучавању женских ликова сеоске средине унео је све ове своје главне приповедачке одлике или одлуке. Анока (*На бунару*) Марија (*Школска икона*) и Станија (*У добар час хајдуци*) битно за свој даљи живот, промену, искушење, доживеле су у току само једне бесане ноћи, у јутро улазе промењеног или карактера или животне ситуације. Да би створио оквир за тај свој омиљени мотив, описао је живот Мачванке у различитим узрастима, али су му централна тема и главни женски ликови биле девојке и младе жене. Портрет Станије из приповетке *У добар час хајдуци*, његово је вићење мачванске девојке.

Здрава, свежа, једра лејоџа, све брекће живојџом. Крајџко сџаје на земљу кад ходи, али на сџујај њене ноге не зајџресе се ђајџос ни ђолица, већ јој само џџресу месо и груди. Лако се ђовија лево и десно, а на леђима, ђо џанком и зајџегнуџом јелечетџу, џраве се џамо- амо џанке дуђуљастџе боре, као оно ђо млеку кад се хвата џајмак. (Лазаревић 1976: 214)

У приповеци више пажње обраћа на лепоту саме младости него на детаље, као што су боја очију и косе. Станија је покорна, без жеље да се супротставља било чему, па ни обичају да се госту изују чизме, што гост одбија. *Не мођу никако да се навикнем на џај луд обичај да она овако чисџа, красна цура изува каљаве и гломазне чизме.* Не само то, већ је гостопримство подразумевало да му та иста девојка опере ноге, што овај одлучно одбија: *Нећу, како ноге? Иди џи, ђа вечерај. Досџа си се данас намучила.* (Лазаревић 1976: 215) Није то обичај у кући Угричића, већ у српском селу тог времена, о коме пишу проучаваоци тих појава.

Инџтересанџни су обичаји ђриликом дочекивања гостџа. Сви они имају за циљ да гостџа вежу за кућу у коју је дошао, да са њим склоје извес-

шан ритуални савез. Најочуванији обичаји ови су: прво, госту се кад дође, изује обућа и оштеру ноге. (Чајкановић, 1994: 266)

На братову одлуку да је уда, па онда и он да се жени, нема право примедбе, поготову на његову замерку, што се она пази са Тимом. Брат се одлучно противи тој љубави, а Станија опет остаје нема. Долази ноћ, омиљено доба Лазе Лазаревића за карактерне и ситуационе метаморфозе. Кућу нападају хајдуци. Да Лазаревић није одступио од историјског оквира времена, потврђује др Стеван Игњић позивајући се на податке Архива Србије:

Подстиакнуто појавом хајдука у околини Шайца и Лознице и изложено ситалној критикици Либералне партије, Начелство подрињског округа предложило је Министарству унутрашњих послова низ мера ради искористења хајдучије. У акцији од 26. октобра 1889. стоји: у жељи да се хајдуци што пре искористе у округу подрињском, неопходно је да се сви сељаци, који живе у џланинским колибама саселе у насељена места, да се у свим селима формирају патиrole од наоружаних мештана, које би редовно контролисао председник општинине, да по свим насељеним местима крстаре четне пошайника и да контролишу општинске патиrole, да среске власници наоружају сигурна лица која ће с времена на време контролиши у округу. (Игњић 1980: 232)

Тима помаже укућанима и тиме задобија симпатије свих и наравно Станијину руку. Она и сада остаје нема.

А, Станија? Као дете кад се исплаче за ширком па је онда добије. Образи се зајатурили, влажни као бресква кад њу падне роса, очи се светиле, па се чисто облизују. (Лазаревић 1976: 222)

У Станијиним случајима у току ноћи се није мењао њен поглед на све око себе, већ околности, и то Лазаревић није случајно урадио. Она није ничим одударала од околине и патријархалног устројства, па се није морала мењати она, већ околности да би писац приповетку завршио срећним епилогом, какав и заслужују тако добри, вредни и поштени људи попут Тиме и Станије. Њихова љубавна прича завршила се срећно. *У Станије беше конђа на глави. Чух Тиму како каже Живковој мајци - Нено! (Лазаревић 1976: 223)*

Анока, централни женски лик приповетке *На бунару*, у којој је Лазаревић најдетаљније описао патријархално уређење сеоске задруге у Мачви, има другачије изграђен карактер од Станије.

Добра девојка, да је Бурмазевић није сирашно размазио. Ал' што је знао радиши? О колери му погибе шоллика чељадија, да је после Аноку држао као мало воде на длану. (Лазаревић 1976: 225)

После удаје за Арсена, Анока не може да схвати своју нову улогу покорне снаје, уместо првог места на коме је била пре удаје: *Несрећа је њо шњо она, и кад уђе у кућу Ђенадићеву, остња мазница, као шњо је и у оца била.* (Лазаревић 1976: 230) Значи, заплет и Анокина лична драма настају као последица тога што се није променила. *Неће да ради шњо јој се каже : нисам ја њо ни у оца радила! Шњо да ја месим хлеб за цареву војску, мени и мом Арси достња један.* (Лазаревић 1976: 230) Писац у овој приповеци није искористио прилику да опише све познате и непознате обичаје овог краја, као што би то урадио Јанко Веселиновић. Помиње више узгред обичај *редовања*.

Женама већ дозрди, а кад Анока једном, кад је шребала да буде редара, оде на вашар, оне се скуйише у шњајну седницу. (Лазаревић 1976: 231) *Ђе је много жена у кући, онђе једна редује (шј. Гошнови јело, пџере судове, мијеси љеб) једну неђељу дана (и њо се онда зове редара) а дружа дружу ишд.* (Караџић 1985: 725)

Домаћин задруге Матија Ђенадић, мудрошћу стеченом годинама, покушава и успева Аноку да дозове памети на, по њу, најбезболнији начин. Давши јој потпуну слободу.

Свима вама - слушај и шњи Радојка и шњи Благоје, и сви остњали! - свима вама и вашим женама зајоведам да у свему слушајте ову овде! (Лазаревић 1976: 235) *И шњиме, зајраво Аноку сњавља пџред свршен чин: А ја, куд ће оцу? Да бесни још више? Куд ће више? Да се мири - како?* (Лазаревић 1976: 236)

Видећи да је мудри старац ставио у безизлазну позицију, она доживљава катарзу, преображај из охоле и размажене јединице у прилагођену жену сеоске задруге. Опет је једна бесана ноћ донела решење. Остале жене из задруге Ђенадића нису детаљније описане, заправо су уклопљене у стандардни лик жене са села. Домаћина поштују, девере зову Златане.

Нова млада, не сме, од сњида никога у кући звајши њо имену. Зајно је обичај да она, њошњо се доведе, свим кућанима (мушкомоме и женскомоме) нађене нова имена. . . млађе брашом, Злајнојем, соколом, милошњом. (Караџић 1985: 232)

Задруга, после Анокине, мудроом руком вођене трансформације, наставља свој спокојни живот, где се зна ко кога слуша и све је *Сложно, весело и љуико* (Лазаревић 1976: 228).

Марија из приповетке *Школска икона*, девојка коју је отац, без обзира што је био необразован, старовременски човек, дао прво у Основну, а затим и на *Више* школе, долази у сукоб са самом собом због љубави према учитељу, који је у сукобу са целим селом. Марија

мора да бира - сви, чија је она нераздвојна целина, или љубав. Њен унутрашњи сукоб неодољиво подсећа на сукоб главног јунака из приповетке *Швабица*, која је, доказано, аутобиографска. Она чини исто што и сам писац. Део ње који је, по образовању припадао свету изван родног села, није довољно ојачао да би надвладао везаност за породицу, за оца, за село. Није се стари свештеник узалуд противио. Сеоска учитељица, а не обична жена која преде кудељу - то да! Али потпуна неизвесност, далеко од родног села - то не! Марија је то знала. У ноћи њеног бекства са учитељем, као Анока, доживљава преображај у души. Ломи се и изабира сигурност уместо непознатог.

На прагу се показа Мара, блиједа као смрт. Убијена кишом и временом, сва мокра, а расилећене јој косе пале низ леђа. Она крочи једанпут, па паде на колена. Саже главу, покри очи рукама, а црна јој коса расу се по земљи. . . Пој јој мекну руку на главу и нешто шапућаше. Послије јој поштури руку под устима. Она је дохвати оберучке и зали сузама. (Лазаревић 1976: 210)

Добивши опроштај од оца, Марија живи један миран, задовољан живот. Кроз карактеризацију женских ликова у сеоској средини, Лазаревић већ следи формулу своје књижевности. Све се може променити на боље, али не на силу, већ чистом, обичном људском добротом.

Јанко Веселиновић такође посвећује велику пажњу женским ликовима. Приказујући живот жене, писац се, вероватно, трудио да кроз тај приказ забележи и сачува од заборавља мноштво обичаја, обреда, веровања и празноверица. Чини се, намах, да су му ликови тих, углавном идеалних жена били само нужни оквир за те забелешке. Ако узмемо у обзир неке податке из биографије Јанка Веселиновића, он је имао реалне разлоге да цени мачванску жену (бескрајно толерантна мајка, супруга која је до краја његовог живота остала са њим у додуше формалном браку, посвећена деци...). Невезано за то, нетачно би било констатовати да је он идеалисао женске ликове у својим приповеткама.

Али, ваља ипак приметити да писац (жену) изводи на светло дана и да је у томе међу првима у српској књижевности. Гошова да нема приче и романа у којима она не игра важну сужејну улогу, а понекад, као на пример у Сељанци, и главну. Многе ситуације из живота жене, њен положај у породици и друштву, Веселиновић слика без идеализације. (Јовичић 1980: 23)

Тачнија би била оцена да је заправо идеалисана сеоска патријархална заједница, у којој жена има своје прецизно дефинисано место

у свим животним добима. Послушна девојка, смерна невеста, вредна жена и мудра старица тако у приповеткама Јанка Веселиновића изгледа просечан животни пут жене у сеоској средини мачванског села задњих деценија XIX века.

Портрети девојака појављују се у више приповедака, али су веома слични. Јанкове јунакиње углавном су лепе, једре, румене а боја очију се најтеже утврђује пошто им је поглед углавном оборен ка земљи. Изглед Паве, из приповетке *Луда Велинка*, стереотип је сеоских приповедача:

А Пава – девојка . . . Лепа ка”——’ уписана . . . Па оне очи . . . П’онда они образи, па уста, па грло! . . . Их! . . . Не удем ти, море, ни казати! Да гледаш у њу ка” у икону, па то ти је! . . . А, онако, одрасла, једра, ка’ да је млеко наливена, а када је љриватиши за мишицу, играју ти рибићи под прстиима . (Веселиновић 1980: 316)

По угледу на народну књижевност где су позитивни ликови скоро стопроцентно физички допадљиви и обрнуто, негативни ликови антипатични на први поглед, и Веселиновић гради, слика портрете носилаца карактерних особина. Лепота девојке, поред физичке подразумевала је и одређено васпитање, покораване неписаним правилима и строгој хијерархији патријархата. Прихватање воље родитеља без поговора, са пуно поверења. Љубав је најчешће благословена, а ако није, недостатку благослова ретко која се девојка супротставља, осим Јелице у *Хајдук Стианку*, али и њено опирање вољи родитеља у склопу је са устаљеним мишљењем да је удаја *одлазак у своју кућу*, а она је једва дочекана, као кућни благослов од стране свекра и свекрве. Овај изузетак наведен је као пример одступања Веселиновића од приповедачког стереотипа, јер радња *Хајдук Стианка* није смештена у контекст времена процвата реализма, последњих деценија XIX века. Пава, за разлику од Јелице која је живела у устаничка времена па је самим тим и атипична, нема храбрости да се супротстави мајци и њеној претњи клетвом, иако искрено воли Перу, момка који је вредан, поштен али сиромашан. На саму помен клетве мајке Велинке, Пава уплашено каже: *Не куни најо! – љресече је Пава, сва бледа ка криа – Не куни, најо, ја љрисијајем, удаћу се у Вићоровиће!* (Веселиновић 1980: 332). Страх од клетве, дубоко укореван у српском народу, Веселиновић је описао у више наврата, чак је и цела приповетка *Кумова клећива* посвећена томе. У случају Паве страх од мајчине клетве је оправдан јер она у њену моћ дубоко верује.

Павина лепота, повезана са њеном трагичном судбином даје специфичност целој овој приповеци. Сукоб момка и девојке, мајчи-

но противљење из чисто материјалних разлога, Павина патња која доводи до трагичног краја, плод су Веселиновићеве склоности ка идеалу, који у овом случају није остварен. Његов идеал су, идеални, раздина љубав: *Не буду ли проиштив штога шаја и наја, чишалац ће чуиши још само за прошевину, свадбу и пород. Брачне драме су искључене.* (Јовичић 1980: 16) Веселиновић не дозвољава као препоруку за брак љубавни пламен, јер, по њему, од пламена остане углавном пепео, а кућа се много лепше кући ако је све са благословом и како треба: *Пазити се, слажити се; Па кад је слога и пажња и вредноћа шу – онда и сам Бог помаже* (Веселиновић 1980: 94) Живот девојке у родитељском дому приказан је у више приповедака, а најсликовитије и приповеткама *На прелу*, где Јанко Веселиновић уводи компетентног причаоца, стару Виду, која живот девојке пореди са царевањем. Приповетка која може послужити као *парадиџма укућном Јанковом делу. Она је мајрица свим осталим причама које је Јанко написао. То је ода зајужном животију, слика моралног обрасца штога времена.* (Девура 2005: 62) Живот девојке у Мачви, по причи стрина Виде изгледа овако:

Ти ишаш, учи, како је живела девојка у оно време када сам ја девовала. А кад је девојци било рђаво живети—? Шта сам имала бриге и посла? Ништа. Слушала сам иша ми маши каже – и што је све. Боже, ала сам живела! (Веселиновић 1980: 22)

Утицај фолклора на писца који је желео својим пером да овековечи живот родног краја, очекиван је од писца који је проговорио језиком својих сељака, умео стрпљиво да их саслуша и од њих учи. Сама реч фолклор је застарела енглеска реч, састављена из речи *folk* (*народ*) и *lore* (*знање*), мало ко је као Веселиновић користио у својим делима ово знање, и одавао му признање. Кроз њено причање писац је веродостојно описао неке од обичаја, које је као ретко који писац уткао у своја дела. Опис прела

Кад дођу овако прела, искујим ја овако моје дружарице, шу дођу још жене из комшилука – јуна кућа. Наложимо добру ваширу, искујимо се око ње, па илешће ближе а прече подаље. Жене помало разговарају, а ми девојке ћушимо, или шаћемо полако. (Веселиновић, 1980: 22)

Не само прело, које је главни мотив приповетке, описани су и други обичаји. Брање ивањског цвећа:

Никад нећу заборавити како смо брале ивањско цвеће и правиле венце. О овом обичају Вук Караџић у свом раденику, енциклопедији српских нарави, и обичаја а не само језика и речи о овом обичају каже: А на неким местима беру девојке (уочи Ивања дне) Ивањско цвијеће ш

вију вијенце и мећу испрд куће по стиреи или по пољуу. (Караџић 1985: 238)

Од обичаја, поред прела и ивањских венаца, Вида описује и обичај купања рано ујутро на Ђурђевдан. *Како смо се на Ђурђев – дан рано куйале, и како смо ... та онда би морала за сваки у Бога дан причаиши наше живовање.* (Веселиновић 1980: 23) Овај обичај имамо и у ријечнику, а и у пракси и дан данас у многим сеоским срединама, као и веровање да се у рекама не купа пре Ђурђевдана

На Ђурђевдан ујутру прије сунца почињу се први људи куйаиши, а жене и девојке донесу у вече кући омаје (да се од ње свако зло и неваљаштина оштресе и ошпадне као омаја од кола) и мешину у њу свакојака биља, а особито селена, те преноћи, па се ујутро њим куйају. (Караџић 1985: 162)

Преокрет у животу девојке, удаја, оснивање властите породице, мада овај израз није потпуно одговарајући у контексту приповедања Јанка Веселиновића, већ више прелазак из једне заједнице у другу, описан је у више наврата: *на прелу, Момче, Кумова клеи-ва, Самршина чаша...* у ствари тешко је пронаћи приповетку у којој удаја није поменута, било кроз причу саме девојке, одлуке оца да ожени сина, преудаје самохране жене... Различите перспективе и углови посматрања али увек иста предрадња, одлука домаћина да сину испроси девојку, уз наравно пристанак оца девојке да ћерку Да. Договор две породице је стално место у опису свадбе.

Једнога дана дошоше просци и испросише ме. Ја примих паре. Пре та није било да бираш по својој вољи где ћеш, него где те даду ошац и мајка па било та право или не било. (Веселиновић 1980: 24) *Када ошац жени сина, он не гледа толико на девојку, колико на људе од кавови је. Ни та девојка смије казати оцу, или брату да неће поћи за онога за кога га он даје. Тамо се још не траже новци за девојку него се за њу дају.* (Караџић 1985: 168)

Мотив да девојку али ни момка нису питали нити тражили неку посебну сагласност имамо и у приповеци *Момче*, води се дијалог између младог момка и путника, где на питање шта ако му отац испроси девојку коју он неће, момак одговори: *Морам притиети.* *Онда ми је шаква судбина!* – рече и уздахну. – *Ал’ ја му се не би смео противити ни за шта на свету!* (Веселиновић 1980: 296) Случај Паве која се противи мајчиној жељи да је уда у богату кућу јер она воли другог момка, редак је пример девојчиног противљења, али и она, као што је раније поменуто, у страху од клетве пристаје на удају по мајчиној жељи. Овде се у Веселиновићевом писању сукобљавају два његова гледишта. Да деца треба послушно да изврше

жеље својих родитеља, јер од родитеља немају већих пријатеља, али и његовог гледишта да је материјализам, значи свака тековина која није поштено зарађена сложним радом, нешто најгоре. Велинка је Паву натерала да се уда због богатства будућих пријатеља и бива кажњена смрћу своје јединице. Ово је био једини начин да Јанко помири своја два гледишта. Верна љубав не сме бити подређена материјалним интересима, и када су ниски интереси у питању (грамзивост, непоштење, користољубље било које врсте) увек у Веселиновићевом делу наилазе на оштру осуду.

После саме прошевине и свадбе, долазак у нову кућу пред младу жену поставља читав низ строгих захтева, који су се кратко звали *умосџиџиџи*. *Тек не би могле осџаџи код оца и мајке – морала би своју кућу сама поџражиџи*. (Веселиновић 1980: 24) Рецепт је једноставан *Ради џиџо џи се заџоведи. Слушај и млађе и сџарије. Не куди ниџиџа џиџо је њихово, а увек се џрави задовољна, џа џеџи им омилеџи, као да су џџе и родили*. (Веселиновић 1980: 25) У даљем описивању живота у новом дому помиње се још један обичај, клањање младе сваком старијем мушком члану породице: *Чим сџуџим на враџа, ја му се поклоним, дам обуђу, поклоним се оџеџи, и клањам док на враџа не изађем* (Веселиновић 1980: 26). А о овом обичају пример је дат и у *Ријечнику: И после свадбе џоџину дана (или док не заџрудни) мора се поклањаџи и љубиџи у руку свакоџа ко дође у кућу*. (Караџић 1985: 170)

Приказ жене као мајке Јанко Веселиновић је искористио да кроз објашњење оданости детету заправо пружи могућност читаоцу да разбије заблуду о извесној диктаторској атмосфери сеоске задруге. Не, све је заправо посвећено будућем благостању потомства. Жена као мајка заштићена је у тој улози од стране целе заједнице, ма колико то не изгледало тако на први поглед. Видин свекар *На џрелу заштитио је снају од сваког посла док је дете било мало: И ја ни о чему нисам бриге водила, до само о свом деџеџиџу*. (Веселиновић, 1980: 27) Мајчину бригу у различитим фазама одрастања детета у краткој, сажетој форми дао је у *Самрџиној чаџи*, као и страх жене која је доживела трагедију да изгуби сина: *Она је била занеџа својим мислима; Сеђала се како џа је, џросџиџеџе, носила под својим џојасом. Како џа је родила и џајила: како је желела: најџре да џроседи, џа да џроџузи, џа да џрохода, џа да џосџане раџар, џа да џа оже-ни, џа да добије унуче*. (Веселиновић 1980: 177) У овој приповеци имамо јасне доказе тврђења да је све, заправо посвећено млађима. Иконија као врхунац радости (у ствари Веселиновић то баш тако посматра) доживљава моменат када ће добити унуче. И још један

занимљив детаљ који је садржан у њеном опроштају младом, добром човеку који је нехотице одговоран за смрт њеног сина. Она не жели да му испије *самрџну чашу*: *Сине, жив ми срећан био. Нека ће Боџ развесели и обрадује! Трџела сам и џрашћам ћи. Трџео си и оџросћи ми! И Боџ нек нам оџросћи!* Стара, искусна и мудра жена зна шта је важније, упркос огромној жалости за сином – важнији је живот младог човека. То није само особина мајки. Цела патријархална заједница, њено уређење, подела обавеза има циљ – деца и њихова боља будућност. *Нисам ја тебе довео да ми бијеш децу, него да им будеш мајка* – каже Сима Мишић својој другој жени Петрији у слици из момачког живота *Момче*. (Веселиновић 1980: 287) Мали певач из истоимене приповетке, који живи у сиромаштву, без оца, има огромну бригу мајке када се разболео. Мајка моли учитеља, који по мало зна да лечи: *Чујеш браће! ... По Боџу да си ми браћи, џомози му! Сачувај га! ... Боџ - џа ћи! ... Ти - џа Боџ! Помози му, вако ће молим! После шћо оћеш ... Бићу ћи слушкиња, робња! Само заџоведај! Сеци ме на џарчад – нећу рећи јој!* (Веселиновић 1980: 27) *Кумова клећва* иако нема превише простора посвећеног животу жене, једном реченицом потврђује ту огромну бригу за млађе, за потомство. Када се над дом Пуретића надвила клетва, сва браћа желе брзу деобу, иако су деценијама живели у сложеној заједници.

И овде у Мачви, шћо је случај и друџе у Србији, џреовлађује као шћи сродничке сџруктуре задрџе браћинска задрџа – џаширилинеарна сродничка заједница, најчешће она у којој су живела два до шћи ожењена браћа. (Васиљевић 1996: 270) *А боље, браће, и џоинући него гледаћи како ћи млађи умире.* (Веселиновић 1980: 153)

Кажу мушкарци, жене и не говоре, занемеле од страха: *Жене џрикућљаху своју децу око себе, као шћо квочке џилиће џрикућљају, џа их миловаху и џубљаху. Гледаху свако своје, јер знаћаху да децу најџре сусћиже клећва.* (Веселиновић 1980: 153). Одрастање деце, улазак жене у старосно доба када добија много више слободе у одлучивању, односно преношењу искуства на млађе, снаје и ћерке, доноси, ваљда први пут, и могућност грешке у одлуци. Ма шта ми мислили о томе, у породичном уређењу које доминира у Веселиновићевим приповеткама, доношење одлука највећа је одговорност. Физичко обављање домаћинских наређења, за просечно здраву одраслу особу није неки посебан терет. Већ је поменут случај Велинке, која погрешном одлуком о удаји ћерке прави трагичну грешку која је за последицу имала смрт њене ћерке. Најчешће је стара жена у улози саветника. Већ помињана стрина Вида каже девојкама окупљеним на прелу:

Уиамитише ово: кад нађетише свака своју кућу, гледајтише ти се сложитише са укућанима. Мир и слога кућу кући. Добра је жена кућни дирек који кућу држи. А ђаво жена и два ока у злави завади. (Веселиновић 1980: 28)

Или пример Иконије, Маркове мајке из приповетке *Самрџина чаша*, која је поштована од свих укућана, а посебно од домаћина, сина Марка:

На дому, осим браће и синова имао је још и сџару мајку, коју је врло поштивовао. Кад зод дође с џуџа, сјаше с коња тише одмах иде и мајку у руку пољуби. Поштиво се џако поздрави, џиџа је: Да ли ју је чељад слушала за време док је он на џуџу био; Да је није које, у чем било увредило; И када би мајка казала да је све било добро, он би се онда насмешио... (Веселиновић 1980: 166)

Негативни женски ликови у Веселиновићевим приповеткама ретки су (уосталом као и мушки негативни ликови). Једна од њих је снаја чича Пере, коју старац криви за поремећене односе са сином, за породичну неслогу.

Она је џо дјело и сџворила! Све она сама, Бог јој судио! Она је брукала и мене и њега још џре! Ја јој нисам дао никада џиснуџи, ни зуба обелеџи, џа заџо она сада џако. Чуо сам једно јуџро, баш оно јуџро како му она вели: Неђу више ни да га видим, ни да га чујем! Ако ти ођеш с' њим, ја неђу с' џобом. (Веселиновић 1980: 130)

Или жена домаћина Степана, која жели да га увери у неопходност раздвајања домаћинстава *Ја ћу тишеби џоказати џа ћеш се и сам увериџи. Онаке језичице још нисам видела, да она џроџив свог свекра и свога сџарешине онаке речи зовори! Срам је било. (Веселиновић 1980: 122)* После више свађа међу женама, долази до деобе Степана и његових синоваца. Степан се брине: *Е, џиџо? Еџо види: оџајемо џосле ти и ја сами. Имање џражи радина, а ми богме не можемо више да радимо као џре. (Веселиновић 1980: 127)* Забринутост домаћина временом прелази у огорченост: *Зар ти је мало џиџо си ми кућу расџурила, џиџо ти раним џивоје џиџене – него би још џела и да ми заџоведаш? А?(Веселиновић 1980: 131)* Овај лик послужио је Веселиновићу за илустрацију његове идеје водиље коју је уткао у своје приповетке.

Деоба је одвајање, изузимање из оне заједничке душе у којој се увек, и у најцрњем злу, за сваког нађе ако не мало среће, оно бар цела уџеха. Довољно је да се џа реч само џомене, џа се џриџоведач згрозиле, да му глас задрџи. (Јовичић 1980: 17)

Једина ситуација када је деоба добродошла већ је поменута уз коментар у *Кумовој клеиџи*, када је од имовине већи интерес заштита млађих.

Женама које нису део сеоске средине, када је Мачва и њена индивидуална слика села у питању, Јанко Веселиновић мало се бавио. Учитељица Босиљка, Бела врана, представља и те какво изненађење за сељаке села Белотића, који су подигли школу 1882. Кмет се тешко опоравио од изненађења када је упознао: *Ја сам Босиљка Симић, мене је, ђосиодин министар поставио за учитељицу ваше школе.* (Веселиновић 1980: 70) Чича Панта не може да се уздржи од коментара, када су учитељици већ показали школску зграду и стан: *вако људи, и ова наша власт, џросиџи Боже, не зна штиа ради.* (Веселиновић 1980: 73). Жене учитељи у околини Шапца појавиле су се пре него школа у Белотићу. У попису учитеља у шабачком округу из школске 1858/59. појављује се име Ане Михаиловић. *Родом из Новоџ Сада, васиџиџиџељка женске младежи. Она је свршила основне српске у Новом Саду и у дому свом немачки учила.* (Јевтић 1980: 312) У селу је учитељица лепо дочекана после почетног подозрења. Посебно су је лепо примиле мајке ученика:

Сејо моја. Гледај ђа, неће ти бити криво! Не знаш како сам се заравала када сам чула да је девојка учитељ. (Веселиновић 1980: 79). *Доследно идеји писца. Дубоко џриврженом Марковићевом учењу да је српска џаџириџархална задружа језџро из чијих ће се најздравџијих издаџака развиџиџи социјалистиџичка држава, Јанко Веселиновић доживљава џрад као леђло издаје џиџе идеје као ону штио одасвуд сиџаџаду душу, штио је расиџаче и поџани.* (Јовичић 1980: 35)

Заплет у приповеци, преокрет идиле у којој је учитељица Босиљка почела да ужива, учиниће Мара варошанка. Не случајно *варошанка*.

Беше џио жена од својих 40 ђодина, џуна и црвена сва ко џурска чизма. Видило се џо носу да никако не мари за ракију, а ако се најџије, џио је само од бриџе за њеним џокојним Сиџојаном. (Веселиновић 1980: 73)

Представљена у приповеци као, благо речено, жена која је знала све о сваком у селу. Босиљка је, почевши рад у школи, мислила и планирала: *Како ће џреџознаџи око себе ону дечиџу, неџоваџи их као цвџџе, а џриџиџом џоучаваџи у свему штио зна.* (Веселиновић 1980: 78) Овај леџи период у селу, прекинуо је испад кмета, који се учитељици почео несмотрено удварати. Једну и једину такву сцену видела је варошанка, која доноси суд и преноси га целом селу: *Е, хеј, нишџи ви не знаџи! Шџија је и шџија Мара својим очима гледала* (Веселиновић 1980: 82). По народној пословици да добар глас дале-

ко иде а зао још даље, учитељици је село пресудило. Она је постала *Бела врана*. Утеху даје писац на самом крају, а та његова утеха читаоцу, сведоку неправде јесте заправо његово, *вјерују* у животу и књижевности. *Једно, једно само нађони јој илам у образе. Једно само нађони њено млађано срце да бурније залуиа... Није ишо ни љубав, ни срећа... То је земаљска ирарда.* (Веселиновић 1980: 83). Писац који је у својим приповеткама огроман простор оставио за женске ликове, што у то време није честа појава у српској књижевности, подигао је споменик мачванској жени. Леп.

Шабаци и Мачву различити писци приказали су на различите начине. Неке чињенице, оне доказиве, сличне су, али је у приказ личности или типа личности, сваки од њих унео сопствено гледиште, сваки пут за нијансу другачије. Вредност њихових књижевних дела има своју историјску компоненту. Многе узрочно-последичне везе појединца и шире социјалне средине објашњене су у приповеткама писаца реализма. Шабачка стварност у једном периоду добила је оцену кроз књижевно стварање. То можемо посматрати као једно лепо упутство за књижевно стварање уопште.

Јер није довољно разматрати и шиа су дела ирошлости значила у свом времену, за своју епоху, иреба ирепретано ироверавати, истраживати и шиа – и да ли - она значе за нас данас. (Дамјанов 2002: 23)

Њима је тема била задата, заједничка, али не постоје две истоветне креативне творевине. То наравно није никаква мана. Само је добијена живља и лепша укупна слика. Неки од њих већу пажњу посветили су портрету, неки ентеријеру, неки екстеријеру, неки психолошкој мотивацији, неки дескриптивним елементима, начину говора, социјално условљеним разликама - и ето комплетне, чак најтачније могуће, слике једне средине у једном времену.

Показало се да књижевно дело није иростиа забава маште, самоникла иуд какве усижане главе, већ верна слика обичаја једне средине и знак извесног сиања духа. Ошуда се закључило да би се на основу књижевних сјоменика могао ишврдити начин на који су људи осећали и мислили ире много векова. (Тен 1954: 31)

Јанко Веселиновић и Лаза Лазаревић оставили су слику свога краја у времену последње три деценије 19. века подједнако важну колико и записи хроничара и историчара, јер књижевност као специфична духовна дисциплина има широко и ванвременско дејство на најширу читалачку публику.

Литература

- Бошков, Живојин: *Предговор у Српској књижевности у сто књига*, књига 32, Будућност, Нови Сад, 1970.
- Васиљевић, Миливоје: *Мачва - историја становништва*, ЈП ПТТ Србије Богатић, 1996.
- Веселиновић, Јанко: *Изабране приповећке*, Вук Караџић, Београд, 1980.
- Голдман, Лисјен: *Za sociologiji romana*, *Kultura*, Београд, 1967.
- Дамјанов, Сава: *Ново читање традиције*, Дневник, Нови Сад, 2002.
- Девура, Никола: *Јанко за сва времена*, Графопапир, Шабац, 2005.
- Иванић, Душан: *Српска приповећка између романтике и реализма (1865-1875)*, Институт за књижевност и уметност, Београд, 1976.
- Игњић, Стеван: *Шабац и околина од 1885-1912, у: Шабац у прошлости II*, Глас Подриња, Шабац, 1980.
- Иполит Тен: *Студије и чланци*, Култура, Београд, 1954.
- Јевтић, Милан: *Просветне установе и образовање у Шапцу од 1840-1912, у: Шабац у прошлости III*, Глас Подриња, Шабац, 1980.
- Јовичић, Владимир: *Песник моралне носилаџије*, Београд, 1976.
- Јовичић, Владимир: *Јанко Веселиновић или проклејство стирасије*, Предговор у изабране приповећке, 1980.
- Караџић Вук, *Српски ријечник*, Просвета, Београд, 1985.
- Лазаревић, Лаза: *Изабрана дела*, Рад, Београд, 1976.
- Леовац, Славко: *Портрети српских писаца XIX века*, СКЗ, Београд, 1978.
- Лукић, Света: *О реализму*, Просвета, Београд, 1967.
- Зечевећ, Слободан: *Мошиви наших народних веровања*, Гласник Етнографског Музеја, св. 33, Београд, 1970.
- Милић, Даница: *Један век привредне историје Шапца, у: Шабац у прошлости III*, Глас Подриња, Шабац, 1980.
- Петровић, Сретен: *Српска митологија*, Народна књига, Алфа, Невен, Београд, 2004.
- Чајкановић, Веселин: *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*, књига 1; СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон, Београд, 1994.
- Чајкановић, Веселин: *Студије из српске религије и фолклора 1910-1924*, књига 2; СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партедон, Београд, 1994.
- Шашић, Бранко: *Знаменити Шайчани и Подрињци*, У. Г. Сторѝ у Подрињу, Шабац, 1988.

WOMEN IN THE PROSE OF ŠABAC REALISTS

Summary

The request for literature, which as art outlives, lives, elaborates, observes and presents as a gift to the reader the history and its circumstances as at least slightly nicer in any of its segments, with special attention paid to the life of woman, occurs at the same time when social environment, over several decades, experiences economic and social bloom. The social circumstances, thanks to geographical position ideal for trade of any kind, changed for the better after many an exciting turnover, while calming down in terms of opening up a path to prosperity. Economic prosperity improves conditions for all other segments of human activity. Therefore it was not accidental that, synchronized, in given environment a rich cultural life develops. This period resulted in economic and cultural bloom. It was at that moment that, gradually, a shift from the literary era of Romantism to Realism takes place. A constellation of writers realists appear, connected to a high degree among themselves, who take seriously their task before the requirement of a new era in literature. The anecdote and day-to-day life become a basis around which literary weaving develops. Program realism, with Svetozar Marković as the founder in the Serbian literature, puts a goal before everyone: the way of life, the way of speaking, the reality of ordinary man who instead of a hated stranger now has a profane but inevitable problems in form of the state apparatus or inadequate social status to obstruct his happiness – these being the subject of literary interest.

Sabac realists, Janko Veselinović and Laza Lazarević, who belong to Sabac dually: by either birth or life they spent in it or by the choice of topic of their literary work, got down to work very thoroughly. With the aim to write down the life itself, the reality that surrounded them in childhood, the way of organization of patriarchal environment, urban or rural. Their aim was to record and to write down. They did it so successfully, that a notion of „writing down“, regardless of how it may sound, or of a writer who captures photographs with his quill pen, imposes itself.

Attention is paid to female characters, sometimes deliberately and other times perhaps even without a forethought (as basis for folkloric elements of prose). Within analysis of each writer separately, separate sections are necessarily devoted to women. The life of woman in given historic and social moment is recorded in numerous aspects, in every phase of her life.

*Примљен септембра 2010,
прихваћен за штампу децембра 2010.*